

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Юридичний інститут

Збірник наукових статей

**Актуальні проблеми
вдосконалення чинного
законодавства України**

Випуск XXV

Івано-Франківськ, 2011

Поняття та зміст міжнародної правової допомоги в цивільних справах

УДК 341.232

На сьогодні важливим чинником для забезпечення врегулювання правовідносин, що виходять за межі певного національного правопорядку, є взаємодія та співпраця держав, в тому числі шляхом надання правової допомоги. На сьогодні така допомога надається на основі багатосторонніх чи двосторонніх угод про правову допомогу або на основі принципу міжнародної ввічливості, відповідно до якого держава, яка надає правову допомогу, очікує виконання своїх доручень про надання правової допомоги. Недивлячись на те, що історія розвитку міжнародної правової допомоги має тривалу історію, в даний час в правовій науці немає єдиного підходу до розуміння поняття та змісту міжнародної правової допомоги. Як зазначає з цього приводу К. І. Труханов, навіть з теоретичної точки зору в правовій науці дана проблема розроблена досить фрагментарно [1, с. 21-23]. З даного питання можна відзначити дослідження таких вітчизняних та зарубіжних науковців як М. М. Богуславський, В. І. Кисіль, В. Л. Чубарев, Г. В. Галущенко та ін.

В цілому ж, незважаючи на достатньо широке використання як в правових актах, так і літературі з терміну “правова допомога” (чи “міжнародна правова допомога”), його загальновизнане розуміння відсутнє.

Вивчення міжнародних договорів з даного питання (зокрема, “Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах” (СНД, м. Мінськ, 22.01.1993 р., т.з. “Мінська конвенція”), “Конвенції про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах” (СНД, м. Кишинів, 07.10.2002 р.), чинної для України “Конвенції між СРСР і Італійською Республікою про правову допомогу у цивільних справах № 4210” (1979 р.), “Договору між Україною та Республікою Болгарія про правову допомогу в цивільних справах”

(2004 р.) та ін.) дає підстави зробити висновок, що, як правило, у міжнародних договорах про правову допомогу передбачається сам обов'язок держав-учасниць таку допомогу надавати та визначається її осяг, тобто в чому саме таке сприяння надається іншій стороні, проте саме визначення правової допомоги відсутнє.

Якщо звернутись до наукової літератури, то, крім відсутності загальноприйнятого визначення терміну “правова допомога”, достатньо різними є точки зору науковців щодо самого змісту правової допомоги та сфери її надання у міждержавних відносинах.

Так, І. І. Лукашук розглядає надання міжнародної правової допомоги як інститут міжнародного публічного права і пов'язує міжнародну правову допомогу лише з кримінальним судочинством [2, с. 186]. Інші ж науковці розглядають надання міжнародної правової допомоги як інститут міжнародного приватного права і пов'язують її з цивільними справами у широкому їх розумінні [3, с. 190].

З свого боку, можна зазначити, що такі “крайні” погляди спростовуються самою практикою міжнародного регулювання питань правової допомоги: існують міжнародні договори як про правову допомогу лише в сфері кримінального судочинства (як приклад – “Договір між Україною та Республікою Панама про взаємну правову допомогу в кримінальних справах” (2003 р.), так і договори про правову допомогу суто в цивільно-правовій сфері (“Договір між Україною і Республікою Македонія про правову допомогу у цивільних справах” (2000 р.).

Водночас більшість міжнародних договорів про правову допомогу стосуються як кримінальних, так і цивільних справ (найбільш типовий приклад – т.з. “Мінська конвенція” (1993 р.). Це, на нашу думку, дає підстави розглядати надання міжнародної правової допомоги як “загальноправовий” інститут. В цьому контексті поняття “правова допомога” повинне розглядатись в якості родового для будь-якого виду допомоги, що надається органами різних держав один одному. Відповідно, можна говорити про певні різновиди міжнародної правової допомоги, зокрема, про правову допомогу в цивільних, кримінальних та інших справах, з питань цивільного процесу та ін.

Проте, якщо проаналізувати літературу з міжнародного приватного права, то більшість авторів обмежуються дослідженнями правової допомоги, що здійснюється в рамках міжнародного цивільного процесу, тобто судової взаємодопомоги [4, с. 234-235; 5, с. 264-265; 6, с. 466-474]. Як зазначає М. М. Богуславський, звичайно до даної сфери відносять наступні питання: визначення підсудності відносно справ, що виникають по цивільних, сімейних і трудових правовідносинах з іноземним або міжнародним елементом; процесуальний статус іноземних громадян і іноземних юридичних осіб в суді чи іншому органі; процесуальний статус іноземної держави і її дипломатичних та консульських представників; встановлення змісту іноземного права; звернення до іноземних судів з дорученнями про вручення документів і виконання окремих процесуальних дій, а також виконання доручень іноземних судів; визнання і примусове виконання іноземних судових рішень; здійснення нотаріальних дій; визнання іноземних арбітражних угод; розгляд спорів у порядку міжнародного комерційного арбітражу та примусове виконання його рішень [7, с. 359-360]. Як зазначає з цього приводу німецький юрист Х. Шак, “як власна, так і чужа судова влада зупиняються на державному кордоні... Інакше стоїть справа з приватними інтересами, здійсненню яких слугує цивільний процес. Для реалізації права міжнародне співробітництво сьогодні вимагає значно більше ніж коли-небудь” [8, с. 81; 9, с. 482]. Тому провадження в справі за участю іноземного елемента можливо здійснити, як правило, тільки за умови отримання іноземної допомоги на підставі доручень, за якими одна держава в особі свого судового чи іншого органу звертається до іншої держави, яку представляє відповідний її компетентний орган. В зв'язку із цим в літературі під правовою допомогою в сучасних міжнародних відносинах, як правило, мається на увазі здійснення окремих

процесуальних дій: складання, пересилка чи вручення документів, отримання речових доказів, допит свідків, експертів і інших осіб, з метою здійснення цивільного процесу в цивільних, сімейних і торгових справах [10, с. 608-609].

Водночас В. Л. Чубарев більш розширено трактує зміст правової допомоги в рамках міжнародного цивільного процесу: до міжнародного цивільного процесу відноситься судова взаємодопомога та пов'язані з нею дії органів юстиції і нотаріату у справах цивільно-правового (приватного) характеру, яка довгий час існувала у вигляді самопомоги приватних учасників комерційного обороту [9, с. 482].

Вивчення чинних договорів України з питань правової допомоги дає можливість зробити висновок про "більш розширений обсяг правової допомоги, оскільки вже згадувана "Мінська конвенція" (1993 р.) (ст. 6) до правової допомоги відносить також питання визнання і виконання іноземних судових рішень по цивільних справах, вироків у частині цивільного позову (стаття 6). Крім того, в рамках правової допомоги дана Конвенція передбачає вчинення правових дій, які безпосередньо не пов'язані із цивільним судочинством: надання правової інформації (стаття 15), встановлення адрес і інших даних іноземних суб'єктів (стаття 16), вжиття заходів щодо опіки та піклування (стаття 35), вжиття заходів щодо охорони спадщини (стаття 50), визнання та виконання нотаріальних актів по грошових зобов'язаннях (стаття 51). В свою чергу, "Договір між Україною та Республікою Болгарія про правову допомогу в цивільних справах" (2004 р.) передбачає, крім іншого, що "Договірні Сторони надають одна одній правову допомогу шляхом ... виконання рішень органів юстиції" (стаття 9), а не лише судових органів.

Як зазначається з цього приводу на офіційному сайті Міністерства юстиції України, одним з основних положень договорів про правову допомогу є те, що громадяни Договірних Сторін мають право на рівний правовий захист на території другої Договірної Сторони щодо своєї особи, своїх прав та інтересів так, як би вони були громадянами останньої Договірної Сторони. Україна є учасником багатосторонніх договорів, які, як правило, регламентують окремі питання міжнародної правової допомоги та міжнародного правового співробітництва з метою встановлення одноманітних правил та процедур у відповідних сферах [11].

На сьогодні договори про правову допомогу охоплюють широке коло питань, пов'язаних з проблемами правоздатності та дієздатності громадян і юридичних осіб на території іноземної держави, укладення та розірвання шлюбів між громадянами різних держав, вирішення спадкових справ та розпорядження спадковим майном на території іншої держави, встановлення опіки та піклування щодо іноземних громадян, регулювання правовідносин подружжя, батьків і дітей у змішаних шлюбах. До обсягу правової допомоги за цими договорами входять і питання виконання судових доручень у цивільних та кримінальних справах, що розглядаються за кордоном, визнання та виконання іноземних судових рішень, взаємодії судово-прокурорських органів держав при здійсненні кримінального переслідування, екстрадиція, видача засуджених осіб, питання співробітництва у боротьбі з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, обмін правовою інформацією тощо [12, с. 31].

Таким чином, можна зробити висновок, що обсяг правової допомоги, що надаються в міжнародних відносинах, не обмежується суто питаннями міжнародного цивільного процесу (вручення судових повісток; збирання, забезпечення та витребування доказів) і включає в себе також такі питання як: пересилання та вручення документів (не лише судових), отримання інформації про іноземне право та іншої інформації, виконання актів органів юстиції та нотаріату, встановлення місця проживання та інших даних про особу, захист прав та інтересів іноземних суб'єктів (надання на засадах взаємності національного правового режиму чи режиму найбільшого сприяння, встановлення

спрощених процедур для реалізації прав, взаємне визнання документів, охорона спадкового майна та ін.).

Крім того, як вказує Г. В. Галущенко, для двосторонніх міжнародних договорів України про правову допомогу останнього часу характерним є включення широкого кола уніфікованих колізійних норм, а також поєднання в договорах питань матеріального та процесуального права [13, с. 7]. Вказане, безумовно, розширює зміст та коло питань, які регулюються такими договорами. Водночас спірним слід вважати те, чи можна міжнародно-правову уніфікацію норм матеріального, процесуального та колізійного права на рівні двосторонніх договорів розглядати як надання правової допомоги.

З іншого боку, вивчення текстів міжнародних конвенцій та двосторонніх договорів про правову допомогу вказує, що в практиці міжнародних відносин не існує єдиного “стандартного” визначення обсягу правової допомоги. Дане питання може по-різному вирішуватись в кожному договорі, тому більш конкретно про обсяг правової допомоги, що надається за тим чи іншим міжнародним договором, можна говорити детально лише вивчивши всі положення цього договору.

Також виникає питання про правову природу відносин щодо надання правової допомоги в цивільних справах (у широкому їх розумінні). З одного боку, міжнародна правова допомога охоплює відносини між державами з приводу обміну документами, виконаннями доручень органів іноземних держав, виконання рішень іноземних органів та ін. З іншою боку, з позиції інтересу суб'єктів, “для яких” надається така допомога, впливає, що в держав немає власного (публічного) інтересу для надання такої допомоги, адже в більшості випадків йдеться про правову допомогу на користь фізичних і юридичних осіб. На думку Т. М. Нешатаєвої, в основі міжнародної правової допомоги лежить приватний інтерес: фізичні і юридичні особи з давніх часів зацікавлені в тому, щоб офіційні документи, отримані ними в одній державі, визнавалися в іншій як акти, підтверджуючі їхні приватні права [14, с. 11]. Як вказує В. Г. Галущенко, особливістю договорів про правову допомогу в цивільних справах є те, що вони містять норми, які не мають за основну мету регулювати відносини між державами-сторонами договору. Норми договорів про правову допомогу у цивільних справах є самоздійснюваними, оскільки мають достатньо конкретний зміст, а тому здатні, при певних умовах, породжувати права та обов'язки для фізичних та юридичних осіб і, на відміну від інших норм міжнародного права, можуть виступати юридичною підставою для індивідуальних правозастосовчих актів суду [13, с. 8].

На нашу думку, достатньо спірним є твердження про приватно-правовий характер міжнародних договорів про правову допомогу. З таким підходом, з певними застереженнями, можна погодитись в тому випадку, коли мова йде про “самодопомогу приватних учасників комерційного обороту” [9, с. 482] або про “самоздійснюваність норм міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах” [13, с. 4]. Тобто випадки, коли положення міжнародних договорів про правову допомогу застосовуються не в рамках публічних процедур та без участі органів відповідної іноземної держави. Що ж стосується публічних процедур, зокрема цивільного процесу за участю іноземного елемента, то, як зазначає В. І. Кисіль, норми, призначені для регулювання колізій в міжнародному процесуальному праві, зовсім не співпадають з нормами, які вирішують колізії законів у внутрішньому матеріальному праві. На відміну від приватних правовідносин, які ґрунтуються на засадах юридичної рівності, у цивільно-процесуальних відносинах бере участь суд, який має певні владні повноваження стосовно сторін у спорі, навіть якщо однією з сторін виступає іноземець чи іноземна юридична особа. Міжнародний цивільний процес, на його думку, є

незалежно від міжнародного приватного права частиною такої галузі права як цивільний процес [15, с. 8].

В цілому ж, узагальнюючи викладене, можна вказати, що в юридичній літературі під правовою допомогою в міжнародних відносинах здебільшого прийнято розуміти сформовану в міжнародних відносинах систему нормативних і організаційно-правових засобів, що використовуються при співпраці держав в сфері взаємного надання допомоги по цивільних справах (в широкому розумінні, включаючи господарські, сімейні, трудові справи, а також питання цивільного процесу), що вимагають здійснення процесуальних чи юридично значимих дій на території більш ніж однієї країни. В основі такої системи лежать двосторонні і багатосторонні договори (конвенції) про правову допомогу, що регулюють питання: захисту прав та свобод іноземних суб'єктів; визначення компетенції судових та інших органів щодо розгляду різних категорій справ; застосовуваного іноземного законодавства та колізійних норм; дотримання процесуальних прав іноземців; порядку визнання дійсності різноманітних документів (свідоцтв, дипломів та ін.); виконання доручень судів та органів юстиції; виконання іноземних судових рішень та актів органів юстиції і нотаріату; пересилки і вручення документів та ін.

1. Труханов К. И. Международная правовая помощь: российское измерение / Труханов К. И. // Закон. – № 3. – 2006. – С. 21-34.
2. Лукашук И. И. Международное право: особенная часть: учебник / И. И. Лукашук. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 517 с.
3. Проблемы международного частного права: Сборник статей. – М.: Изд-во Института международных отношений. – М., 2000. – 228 с.
4. Дахно І. І. Міжнародне приватне право: навч. посіб. / І. І. Дахно. – Київ: МАУП, 2001 - 312 с.
5. Гребенюк В. М. Международное частное право: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / В. М. Гребенюк. – М.: Юрист, 1999. – 408 с.
6. Юлдашев О. Х. Міжнародне приватне право: Теоретичні та прикладні аспекти / О. Х. Юлдашев. – К.: МАУП, 2004. – 576 с.
7. Богуславский М. М. Международное частное право: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / М. М. Богуславский. – М.: Междунар. отношения, 1994. – 416 с.
8. Шак Х. Международное гражданское процессуальное право: Учебник / Пер. с нем. / Х. Шак. – М.: БЕК, 2001. – 560 с.
9. Чубарев В. Л. Міжнародне приватне право: Навчальний посібник / В. Л. Чубарев. – К.: Атіка, 2008. – 608 с.
10. Международное частное право / [кол. авторов] Под ред. Дмитриевой Г. К. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Проспект, 2004. – 688 с.
11. Офіційний сайт Міністерства юстиції України – електронний ресурс – режим доступу – // <http://www.minjust.gov.ua>
12. Гребенюк В. М. Проблеми законодавчого забезпечення міжнародних договорів України: проблеми теорії і практики / Гребенюк В. М. // Адвокат. – 1996. – № 2. – С. 31-33.
13. Галущенко В. Г. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах і внутрішнє законодавство. Автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня к.ю.н.: спец. 12.00.03 / Галущенко В. Г. – К., 2001. – 18 с.
14. Нешатаева Т. Н. О международной правовой помощи и конвенциях гаагской конференции по МЧП (теоретический аспект) // Гражданин и предприниматель в российском и зарубежном суде: правовая помощь / Т. Н. Нешатаева. – М.: Финансовый издательский дом “Деловой экспресс”, 2002. – 224 с.